

Mphato
wa **2**

Puku ye Kgolo ya dikanegele tše kopana

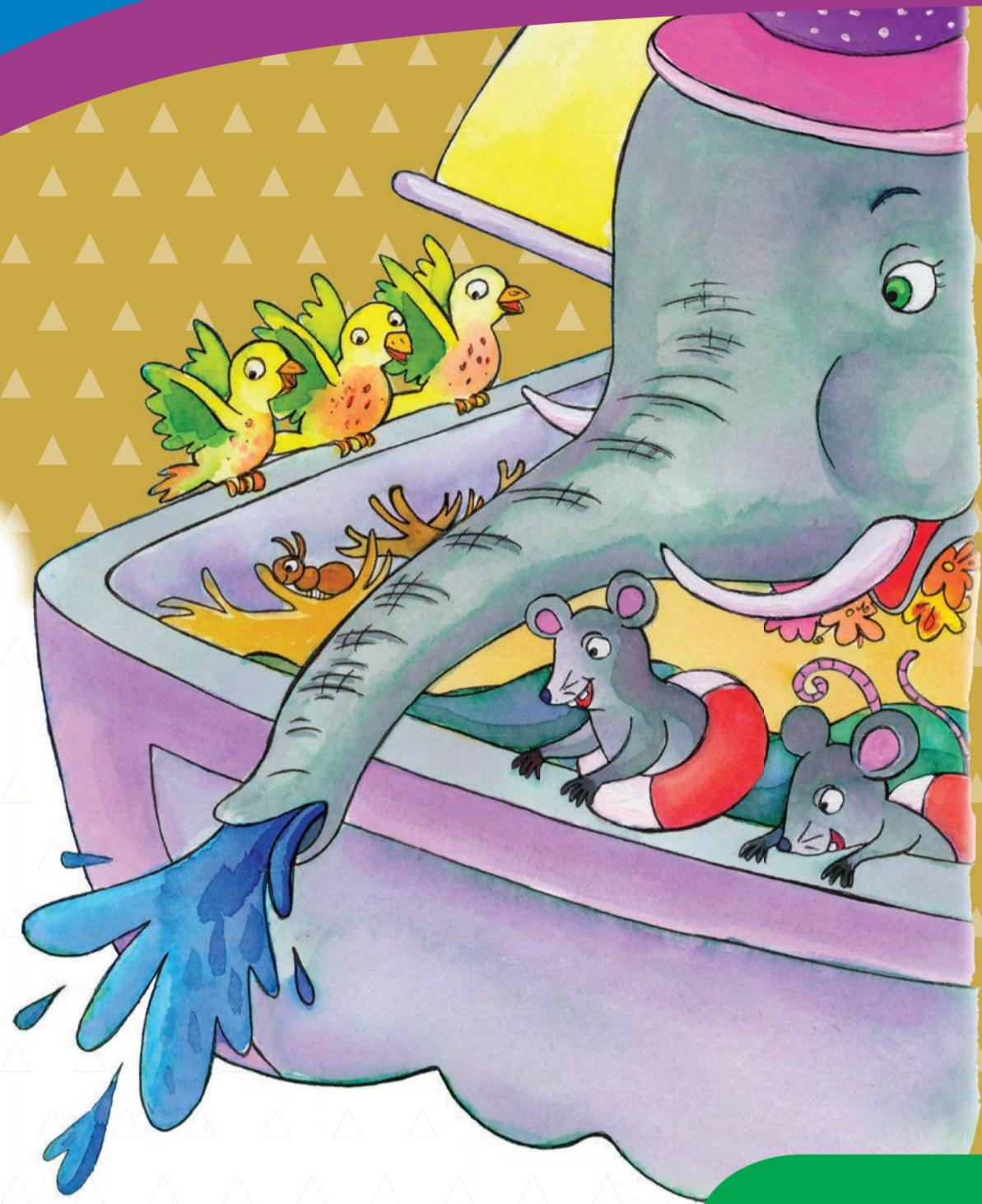
basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

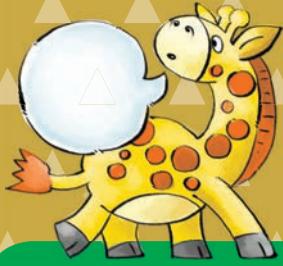
Puku ya

SEPEDI

7

Mokgwa wa go šomiša Puku ye ye Kgolo:

Dikanegelo tše di lego ka mo go puku ye:

1 Diphooftolo di etela lewatle

1

2 Phiri le diputšanyane tše šupa

13

Go itokišetša nako ya go bala Puku ye Kgolo.

- Kgonthiša gore barutwana ka moka ba bona puku.
- Ge barutwana ba phapošborutelo ya gago e le ba bantši, bokaone ke gore o šome le sehlopha se sennyane.
- O tla hwetša gore go na le mohola go dira gore puku e eme gore o se hlwe o e swara ge o dutše o e bala. (Lebelela ditaelo tše gore o dire gore puku e eme ka khabara ya morago.)
- Šomiša rula goba sešupo go šupa mantšu, ge o dutše o bala.
- Ge o nyaka go bonagatša mantšu, o ka mamaretša mantšunyana a go mamaretša go dikologa lentšu go le bonagatša, goba wa dira lefastere la maselamotse. Šomiša setsekana sa pampiri ya sebopego sa khutlennethwi, o se ripe mo bogareng, gomme o bee khutlennethwii, o e tloše mo bogareng, gomme o mamaretše khutlennethwii godimo ga sengwalwa gore go bonagale fela lentšu le tee.

Nako ya mathomo ya go bala ka go šielana

Nako ya mathomo e lebanywa le boipshino le tebelelo ya mathomo ya go lebelela sengwalwa, barutwana bona ba fetola ka bobona ge ba lebelela sengwalwa.

- Phetlolla kanegelo, ba tla bala. Bolela ka ga ditshwantšhetšo.
- Kgopela barutwana gore ba bolele gore ba nagana gore kanegelo yeo e theilwego godimo ga diswantšho e reng.
- Tšweletša mantšu a mathata goba a maswa pele barutwana ba bala kanegelo.
- Dira dikarata tše mantšu go tsebagatša tlotlontšu ye mpsha.
- Bala kanegelo, o šomiša ditlhagišo, gomme o fetolafetola lentšu la gago, lebelo le moywa lentšu. Šomiša dika le ditlhagišo tše sefahlego.
- Latela mongwalo ge o dutše o bala, ka go šupa mantšu ka kotana goba ka rula, gore barutwana ba bone seo o se balago, gomme ba amanye modumo le dika mo lephepheng. Gape se se tla ba thuša go bona tshepetšo ya go bala go tloga go la nnele go ya go la mmagoja, le go tloga godimo go ya tlase.
- Šomiša se bjalo ka sebaka sa go tsebiša 'polelo ya puku' bjalo ka: mantšu, mafofo, lephepheng, mongwadi le hlogo, bjalogjalo.
- Dira gore barutwana ba kgathetša tema mo kanegelong, ka go bolela fao sekafoko se ipoeletšago (mohlala: "Kitima, kitima, kitima ka lebelo leo o ka le kgonago, o ka se ntshware - Ke nna monna wa borotho bja dikhanakhana!").
- Kanegelo ye e bušeletšwago e swanetše go balwa gabedi go ya gararo, go fa barutwana sebaka sa go tšweletša polelo ya mogobelo, ge ba ekiša ditiragalo, goba go bušeletša dikarolo tše kanegelo, ka mantšu ao ba ikgethetšego ona.

Nako ya bobedi ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya bobedi go šomišwa sengwalo sona seo se šomišitšwego, gomme nepišo e šuthela go tšwela pele go kgathetša tema mo go baleng le morutiši, go šomišwa dipoledišano tše di šomišwago go tšweletša pele kwešišo ya tlotlontšu, go fetolela mabokgoni le sebopego sa sengwalo (popopolelo, maswaodikga, bjalogjalo).
- Go tšwa go wena, morutiši, go dira gore go išwe šedi go hlokome leng dithuto tše di amanago le šedi yeo e lebelelagoo dikgopoloo tše di latelago, mabapi le dikgatišo, dibopego tše dingwalo, mekgwa ya tumothlaka, dipatrone tše polelo, boitshupo bja mantšu, mokgwa wa go lemoša mantšu, le kwešišo, go mehlwaela ya tekanetšo (ntšukantšu, go pušeletšopeakanyo, go tšeia gore go bjalo, tekanyetšo le dipotšišo tše go fa maikutlo).

Nako ya boraro ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya boraro ya go bala ka go šielana, barutwana ba swanetše go bala sengwalo ka bobona gomme ba kgathetša tema ka go bolela, ba kgathetša tema ka go dira ka matsogo le go ngwala ditiragalo tše di theilwego godimo ga sengwalo.
- Ge go kgonagala, sengwalo sa Go balwa ka go Šielana se swanetše go tsebiša go Ngwala ka go Šielana moo morutiši a swanetšego go laetša gore sengwalo se ngwala bjang, gomme barutwana ba sware morero wa go ngwala taodišo ka ga sengwalo, gomme morutiši a kgathetša tema ya go kgonagatša le go ba sethaledi sa go laetša gore go ngwala bjang. Gomme tshepetšo e thuša go lokišetša barutwana ge ba dira mošomo wa bona wa go ngwala.

1

Diphoofofolo di etela lewatle

Diphoofolo tša lešoka, dinonyana le dikhukhwanyane tša go tšwa Afrika di be di nyaka go bona lefase. Di ile tša tšeа sephetho sa go tšeа leeto ka seketswana.

Di ile tša ipshina ka matšatši a tšona a mathomo mo leetong la tšona, eupša ka morago ga matšatši a semakae, tša thoma go lewa ke bodutu tša thoma go thulana.

Phaphadikota, Phaphi, o ile a thoma
go lwa le Leeba Lebo. Ge ba dutše ba
phikologa, Phaphadikota o ile a thubula
lešoba mo seketswaneng.

Meetse a ile a thoma go tsena ka
seketswaneng. Lešoba lela le ile la gola,
la gola. Meetse a ile a tsena ka bontši ka
seketswaneng.

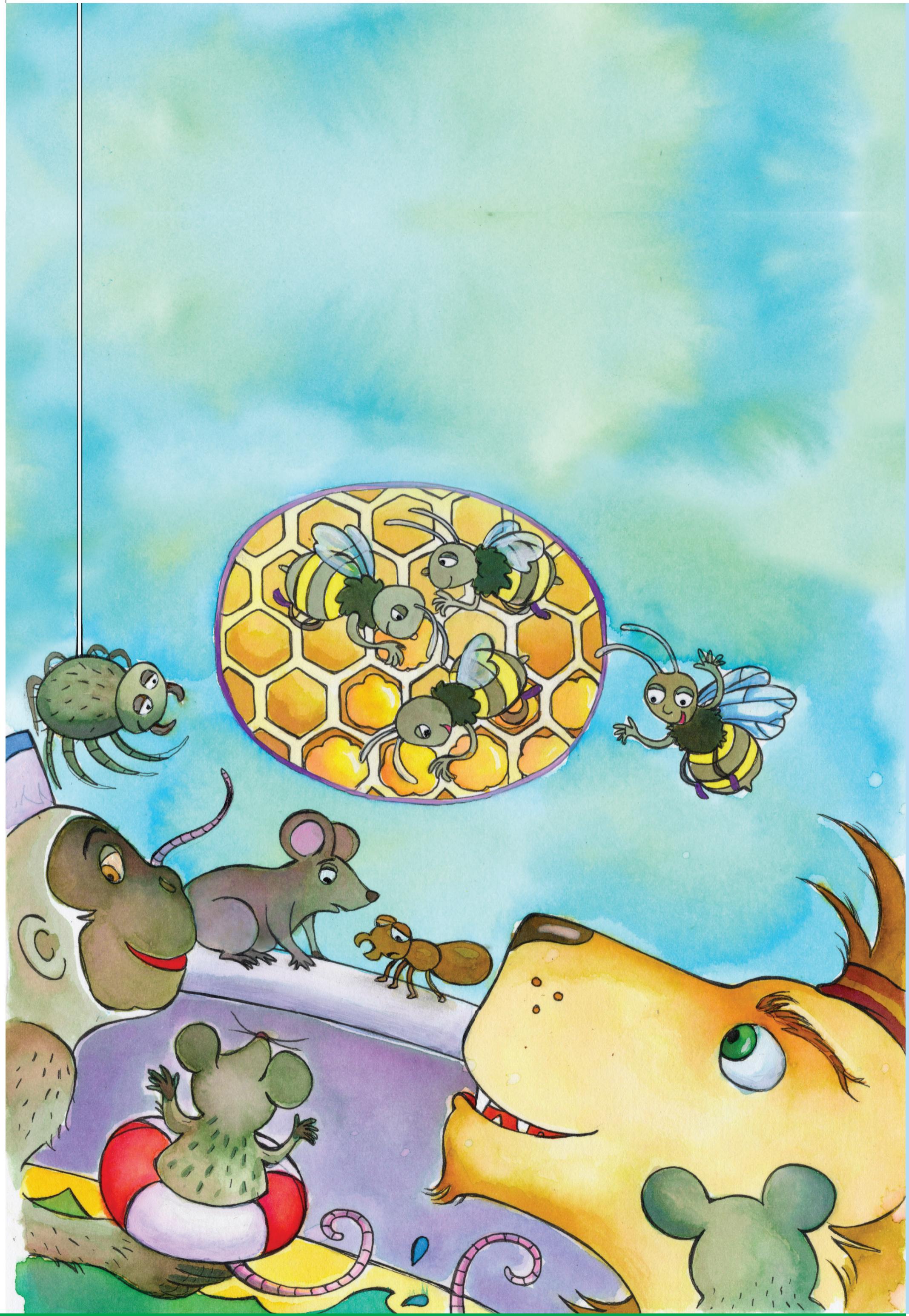

Diphooftolo di ile tša tšhoga, di re seketswana se tla nwelela.

"Bbbb, bbbb, bbbb," Sešomi Nose sa re:

"A re šomeng mmogo go thiba lešoba."

Gona fao diphooftolo di ile tša šoma mmogo di leka go thiba lešoba.

Phaa! Phaa! Phaa!

Dinonyana di ile tša phuphusela ka
mafego a tšona, di leka go kukela
seketswana godimo, eupša di be di se
tša kgwahlala go ka dira bjalo.

Tlou e ile ya moma meetse ao a lego
botlaseng bja seketswana, ya a tshwela
ka lewatle.

Ka mo! Ka mo! Ka mo! Ka mo!

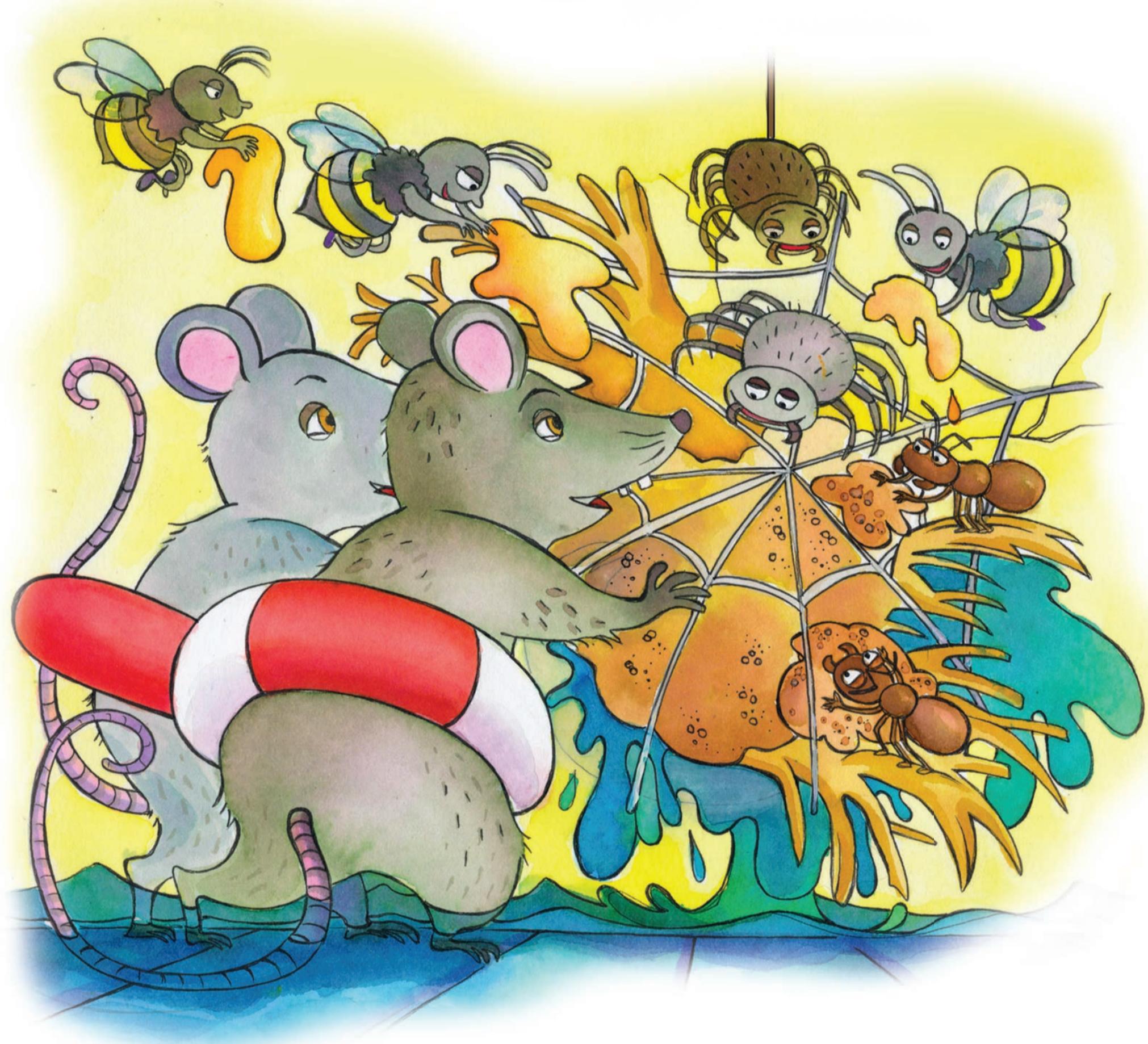

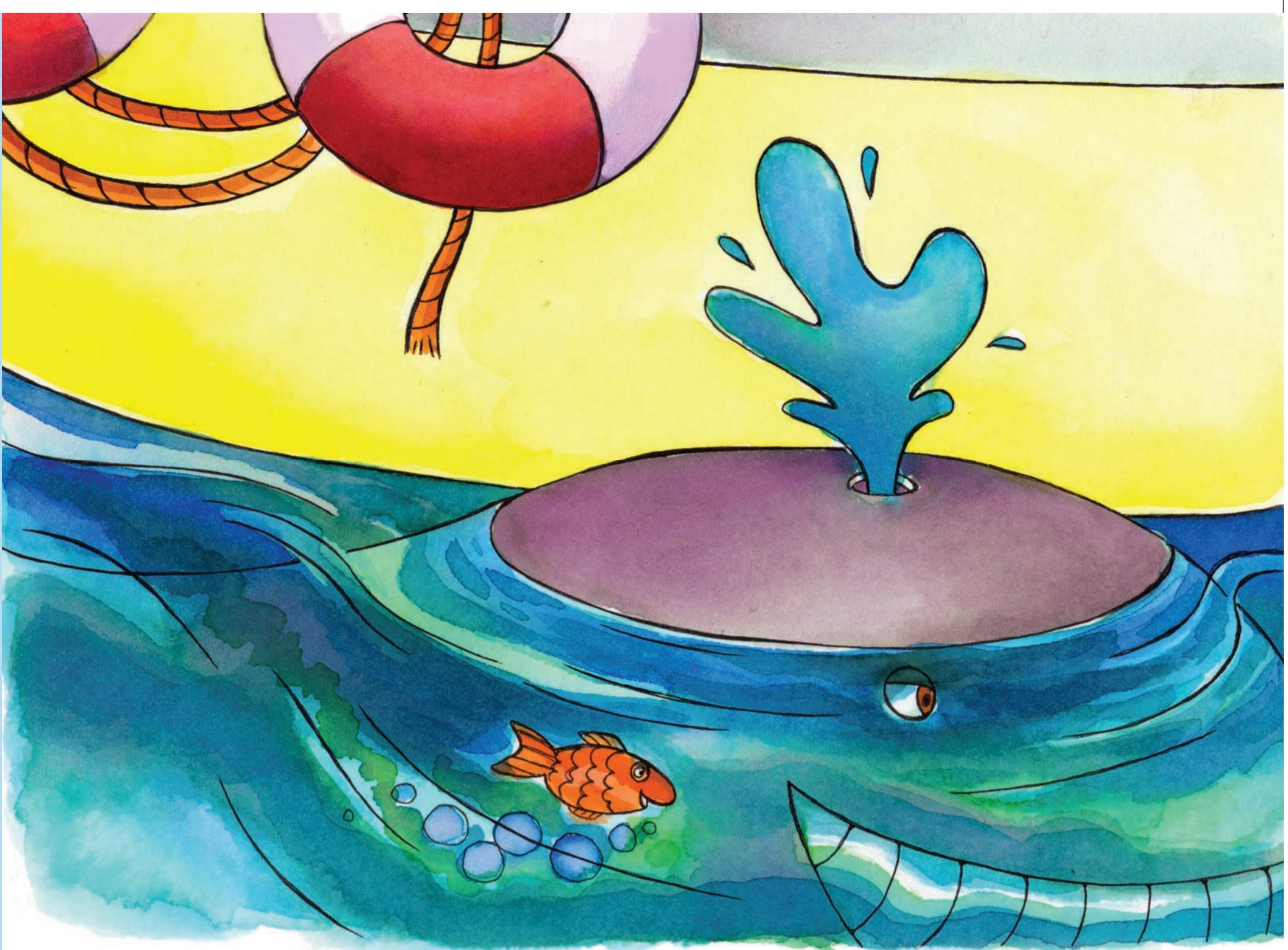
Dinose, ditšhošwane, magotlo le digokgo, di ile tša leka dilo ka moka tšeou di naganago gore di tla thuša gore lešoba le thibege.

Di lekile bolepu bja digokgo, motu le todi ya dinose, eupša tša se kgone go thiba lešoba.

Meetse a no tšwela pele go elela ka gare ga seketswana gomme boteng bja meetse bja namelela, bja namelela.

Ka ye nako, diphoofolo di be di tšhoga gore di tlo nwelela.

Gona fao, hlapi ye nnyane e ile ya
thutha ya tsena ka seketswaneng ka
lešobana lela.

"Hlatswana, na o ka re thuša?" tša
botšiša ka letšhogo.

"Ee, nka le thuša," gwa realo
hlatswana.

Hlatswana e ile ya ya go bitša Leru
Leruarua. Leruarua o ile a pinyeletša
mpa ya gagwe lešobaneng la
seketswana gomme la thibela meetse
gore a se sa elela ka seketswaneng.

Mafelelong diphoofolo di ile tša kgon
go thiba lešoba ka ge meetse a be a sa
tsene ka seketswaneng!

Ka moka ba be ba imologile gomme ba
leboga Leru Leruarua ka legoa legolo.

Kgoši Tau a re: "Re a leboga, hlatswana.
Re a leboga, Leru Leruarua! O re
phološitše!" Diphooftolo di be di thabile
kudu ka gore bjale di tla kgonas go tšwela
pele ka leeto la tšona.

Diphooftolo ka moka di ile tša dumelana
tša re: "Ge re le mmogo re ka kgonas go
dira bokaone!"

Ge o
le nnoši
tšwelopele
e ba ye
nnyane, ge re
šoma mmogo
tšwelopele e
ba ye ntši!

2

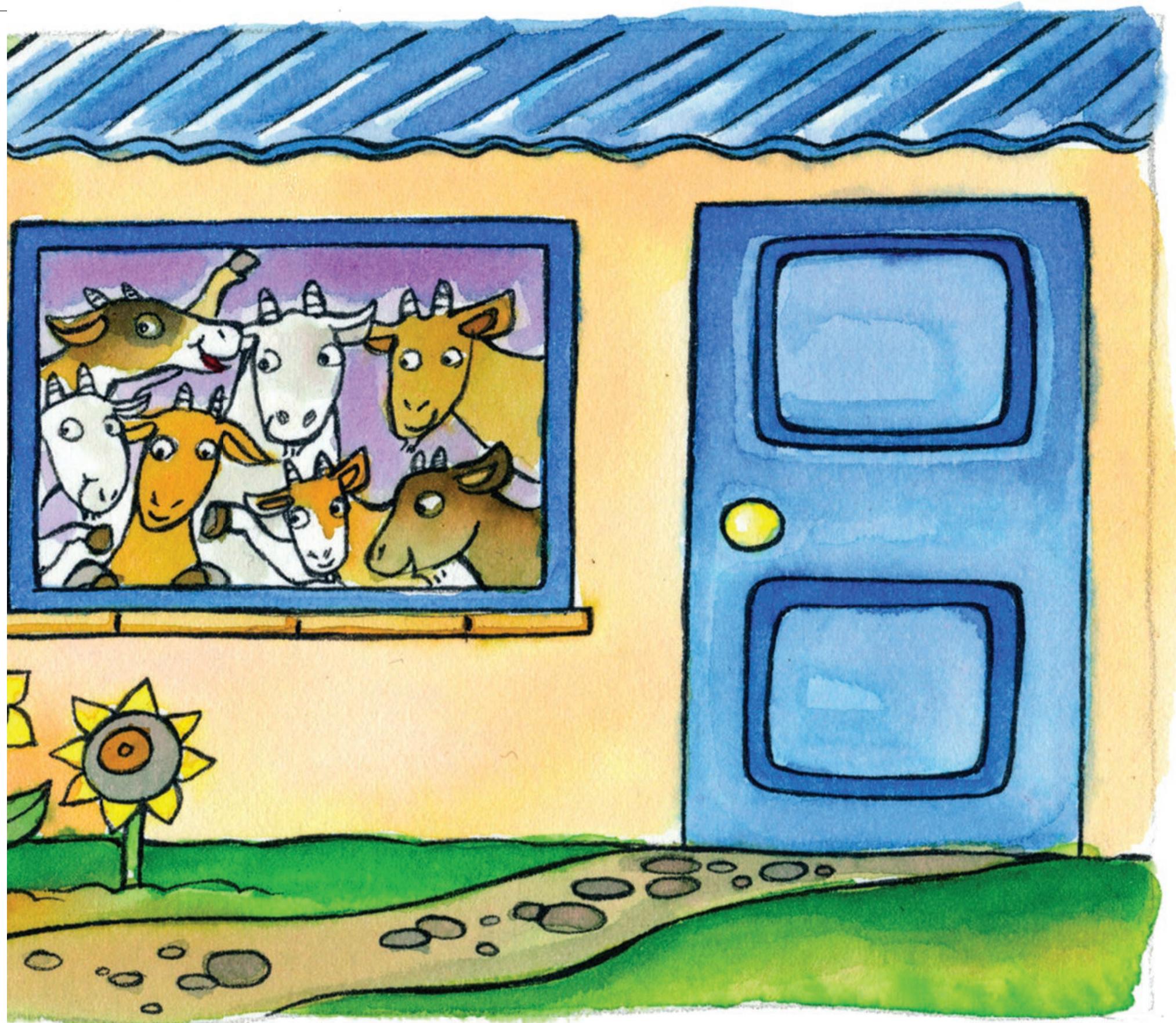
Phiri le diputšanyane tše šupa

Kgalekgale go kile gwa ba le pudi
ya tshadi e dula ka ngwakong le
diputšanyane tša yona tše šupa. Ka
letšatši le lengwe e ile ya nyaka go
ya sethokgweng go yo nyaka dijo.

Mma: Bana ba ka ke sa ya
sethogweng. Le hlokomeleng phiri e
se ke ya tla ya le makatša. Ge e ka
tsena, e tla tla e le ja ka moka. Le tla
tseba gore ke phiri ge le ka kwa lentšu
la makgwakgwa, le ge le ka bona maoto
a yona a maso.

Diputšanyane: O se ke wa tshwenyega ka rena, mma. Re tla itlhokomela gomme re ka se bulele phiri.

Go se go ye kae motho a kokota mojako.

Phiri: Bulang lebati, bana ba ka ba ba
botsana. Ke le tliseditše dijo tše ntši
kudu.

Diputšanyane: Re ka se bule lebati. Ga
se wena mmagorena. Lentšu la gago le
makgwakgwa kudu. Ke wena phiri.

Phiri e ile ya tloga gomme ya ikhweletša
ntšhuthu ye kgolo ya tšhoko yeo e ilego
ya e metša gore lentšu la yona le tle le
be le boletiana.

Phiri: Bulang lebati, hle, bana ba ba
botsana. Mmagolena šo.

Lentšu la phiri ka nako yeo le be le le
boletiana, le bosana. Diputšanyane di be
di batametše go bula lebati ge di bona

para ya marofa a magolo a maso mo
lefastereng.

Diputšanyane: Re ka se bule lebati.

Mmagorena ga a na maoto a maso.

Wena ke wena phiri.

Ka nako yeo phiri e be e swerwe ke tlala kudu. E ile ya ya go reka folouru gomme ya itšhela mo maotong ka yona. A ile a bonagala a le mašwaanyana, a boletiana.

Gomme e ile ya boela lebating, ya kokota.

Phiri: Bana ba ka ke boile, ke mo gae.

Mpuleleng lebati. Ke le tletše dijo tše ntši.

Diputšanyane: Re laetše borofa bja gago gore re bone gore ke wena mmagorena.

Gona fao phiri e ile ya tsenya leoto la
yona ka lefastere.

Diputšanyane: Go lokile, mma, re
notlolla lebati.

Di ile go bul a lebat i tša bona phiri.
Di ile tša tšhoga, tša leka go iphihla.
Ye nngwe ya diputšanyane tšela ya
tabogela ka tlase ga tafola, ya bobedi
ya tabogela mpeteng, ya boraro ya
tsena ka setofong. Ya bone e ile ya
iphihla ka khitšhing, gomme ya bohlano
ya iphihla ka khapotong, ya boselela, ka
zinking, gomme ya bošupa ya namela, ya
tsena ka lepokising la watšhe. Phiri e ile
ya hwetša tše tshela tša diputšanyane
tšela, gomme ya di metša.

Ye nnyane go tšona e be e iphihlile ka
lepokising la watšhe. Go se go ye kae,
mmagodiputšanyane a tla gae, a etšwa
sethokgweng.

Mma: Le kae, diputšanyane tša ka tše botsana?

Putšanyane ya 7: Nna ke iphihlile ka le pokising la watšhe. Phiri e jele bobuti ba ka le bosesi ba ka!

Mmagodiputšanyane o be a befetšwe kudu. O sepetše a leba moleteng, a nyaka phiri, gomme a e hwetša e robetše ka tlase ga mohlare.

Mmagodiputšanyane a e lebelela go tšwa ka mathoko ka moka gomme a bona gore go na le selo seo se šuthago se šišinyegago ka gare ga mpa ya gagwe ye e tletšego.

Mma: Na go a kgonagala gore bana ba ka ba ka be ba sa phela? Putšanyane ye nnyane, eya go tšea sekero sa ka le nalete le gare.

Ge e boa, Mmagodiputšanyane a tšea sekero a sega dimpa tša phiri tša bulega. Ka lebelo diputšanyane tše tshela tša phosoga tša tšwa ka maleng.

Diputšanyane: Iuu! Ka moka ga rena
re a phela!

Mma: A re nyakeng maswika a magolo.
Re tla tlatša mala a kgolomodumo ye
ka maswika e sa robetše.

Ba tlatša mala a yona ka maswika ka
morago ga fao Mmapudi a roka mpa
yela. Phiri a tsoga.

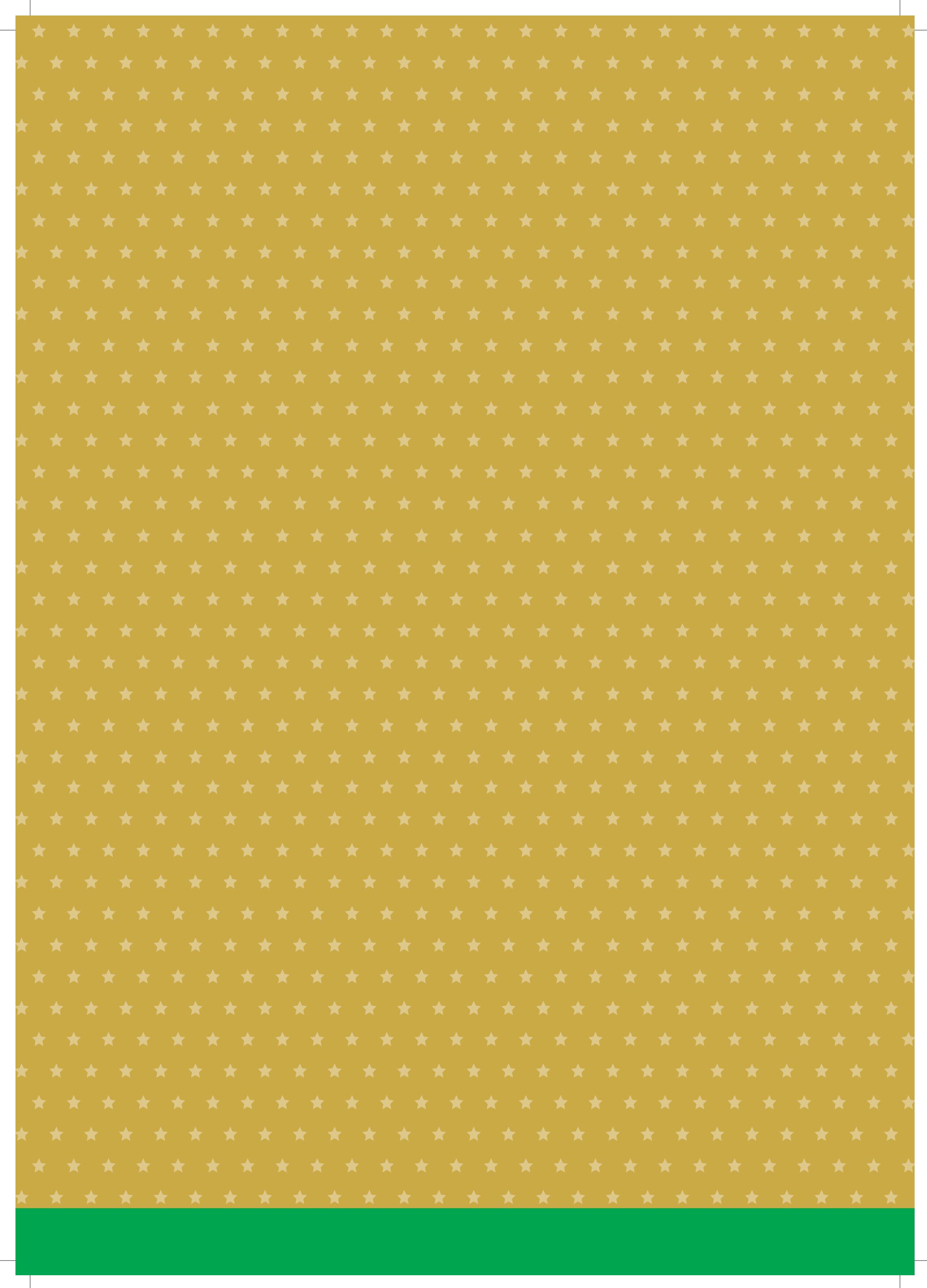

O be a swerwe ke lenyora gomme a
sepela a ya nokeng go yo nwa meetse.

Phiri: Ke eng se se yago godimo lefase
ka teng ga ka? Ke gopola gabotse gore
ke lle diputšanyane bjale go kwala nke ke
jele maswika.

Mala a Phiri a lla, a bilokana, bohloko
bo mo swere a le gare a tšhabeša a sa
tsebe pele le morago.

O a amogelega mohlwaeleng wa Puku ye Kgolo. Puku ye, ye Kgolo e hlama karolo ya Mohlwaela wa Molalatladi, wo o aparetšago dipukutšomo, kgoboketšo, dipadišo tše di hlophilwego le diphoustara. Re hutša gore o tla hwetša dikanegelo tša go fapano tše di akareditšwego ka go Dipuku tše Kgolo tše seswai tša mphato wo, tše di nago le mohola go barutiši ba lena, le gore barutwana ba lena ba tla ipshina ka maitemogelo a go bala ka go šielana. SEPHOLEKE (CAPS) sa Kgato ya Motheo se tšweletša molaleng go Bala ka go Sielana e le ye nngwe ya dikarolwana tše bohlakwa tša maano a go bala. Go bala ka go šielana ka mehla go diragatšwa mo nakong ya matšatši a mabedi le a mane mo bekeng mo ngwana yo mongwe le yo mongwe a nago le sengwalo sa go swana le tše dingwe tša go balwa. Dipukutšomo le dipadišo tše di hlophilwego di swanetše boikemisetšo bjo.

Le ge go le bjalo, go bala ka go šielana o šomiša Puku ye Kgolo ya go ba le maletere a magolo ke mokgwa wo mobotsebotse wa go bala ka go šielana, ka gore barutwana ba kgona go bona maletere le diswantšho, gomme, o kwešiša ge o dutše o bala ka mokgwa woo o swanago le go bolela kanegelo ya balapa ka mokgwa wa setlwaedi wa setšo. Go bohlakwa gore barutwana ba dule ba dikologile Puku ye Kgolo, ka gore barutwana ka moka ba kgona go bona le go bala sengwalo. Maletere a magolo a Puku ye Kgolo a dira gore motho a balele godimo, a balela barutwana ba palo ye kgolonyana ka nako e tee mo lefelong leo go iketlwago, motho a sa tšhoge selo.

Puku ye Kgolo mo go mehlwaela ye, e tla tsebiša barutwana dikanegelo tše ntši, direto, merumokwana le ditiragatšo, gammogo le tsebo, le ditshwantšho, ka lerato.

Ke mošomo wa gago, bjalo ka morutiši, go dira gore dikanegelo di be le bophelo mo go barutwana, le go dira gore lefelo le ba lego go lona le be la go thabiša, la go ba lefelo la khuduego ya mahlahla. Ge o šomiša Dipuku tše Kgolo, go go kgontšha gore o be mohlala, ka maitemogelo a go bala, ka go hlama moyo wa lethabo, go wena le barutwana ba gago. Re hutša gore puku ye e tla go thuša gore o dire ka wona mokgwa woo.

Dikgopolole tše dingwe tša go šomiša Puku ye Kgolo

ISBN 978-1-4315-3027-4

ISBN 978-1-4315-3027-4

THIS BOOK MAY NOT
BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street, Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
First edition 2016

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

The Big Books in this series are available in all languages. They were developed by a team of UNISA Language and Education experts as part of their Community Engagement contribution to South Africa's education sector.

Author: V McKay

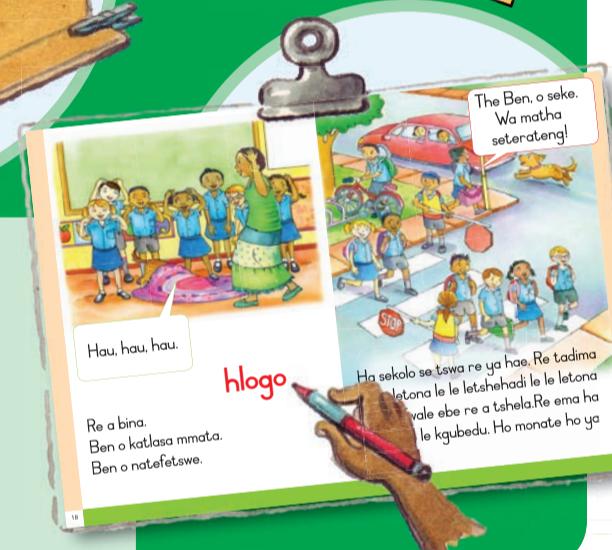
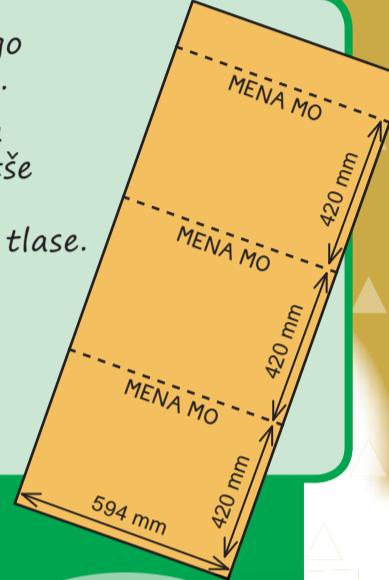
Itirele lefelo la gago la go bea Dipiku tše Kgolo

O tla swanelwa ke go ba le:

1. Khatepoto ya bophaphathi bja go lekana le bja Puku ye Kgolo ge e butšwe (594 mm) le botelele bja Puku ye Kgolo, gararo (1360 mm).
2. Theipi ya go kgomaretša
3. Dipatiši tše pedi goba diphekese go swara khatepoto maemong a yona.

Šomiša Theipi ya go mamaretša go kgomaganya diripa tša khatepoto.

Mena khatepoto go dira freimi ya sebopego sa A gomme o mamaretše botlase le bokapele bjale ka ge go laetšwa mo go tshwantšetšo mo tlase.

- Šomiša phaphathi ya plastiki ye e se nago mebal a e be sekhpetsi sa Puku ya gago ye Kgolo. E tla hola barutwana le morutiši go ngwala godimo ga plastiki.
- Ngwala godimo ga sekhpetsi ka pene yeo e dirilwego, gagolo, ka meetse, yeo e hlatswegago.
- Šomiša sepatiši sa go se ngaologe sesolo go kgomagantsha sekhpetsi sa Puku ye Kgolo, sa go bonagantsha.

